

الزامات و بسترهای برنامه درسی تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی Requirements and Platforms of Economic Training Curriculum for the Islamic Azad University students

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۲/۱۲/۴، تاریخ ارزیابی: ۱۴۰۳/۵/۳۰، تاریخ پذیرش مقاله: ۱۴۰۳/۶/۲۳

Y. Khooyardi mazreah shikh, Dr.H.
Momeni mahmouei, Dr.A. Ajam, Dr.M.
Zirak

یعقوب خوبردی مزرعه شیخ^۱، حسین مومنی
مهموئی^{۲*}، علی اکبر عجم^۳، مهدی زیرک^۴

Abstract: The purpose of the current research was to identify the requirements and curriculum bases of the economic training of Islamic Azad University students. This research was conducted with a qualitative approach and phenomenological method. The scope of the research includes all agents involved in the curriculum of economic training, who were selected through purposeful sampling. Data were collected through semi-structured interviews with twenty-three professors of Islamic Azad University-Razavi Khorasan branches. In order to analyze the data, the theme analysis method was used in three levels of basic, organizing and selected themes. Lincoln and Cuban criteria were used to ensure validity and reliability. The results of the research show 5 main dimensions, including programmatic requirements of economic training, socio-university requirements, strategic requirements, contextual requirements and platforms of economic education (including axes such as skill creation and empowerment of students, attention to existing resources and capacities and economic knowledge of students) was organized. According to the findings, it can be concluded that individual, academic, social and cultural factors play a role in the economic training of students.

Keywords: Economic Training, Curriculum, Students, Islamic Azad University

چکیده: هدف پژوهش حاضر شناسایی الزامات و بسترهای برنامه-درسی تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی است. این پژوهش با رویکرد کیفی و با روش پدیدارشناسی انجام گرفت. حوزه پژوهش شامل کلیه کارگزاران دخیل در برنامه درسی تربیت اقتصادی هستند که از طریق نمونه‌گیری هدفمند از نوع نمونه بارز انتخاب شدند. داده‌ها از طریق مصاحبه‌ی نیمه‌ساختاریافته با بیست و سه نفر از اساتید دانشگاه آزاد اسلامی واحدهای استان خراسان رضوی جمع‌آوری شد. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها از روش تحلیل مضمون در سه سطح مضامین پایه، سازمان‌دهنده و منتخب استفاده شد. برای تأمین روایی و پایایی از معیارهای لینکن و کوبا استفاده شد. نتایج پژوهش نشان‌دهنده‌ی ۵ بُعد اصلی شامل الزامات برنامه‌های تربیت اقتصادی (مشمول بر محورهای چون تدوین برنامه‌های درسی جامعه محور، تجدید رویکرد در برنامه-ریزی و اجرای مناسب برنامه‌های درسی)، الزامات اجتماعی-دانشگاهی (مشمول بر محورهای چون فرهنگ‌سازی اجتماعی، آشناسازی و الگوسازی اقتصادی از سوی دانشگاه و مؤلفه‌های کلان جامعه دانشگاه)، الزامات راهبردی (مشمول بر محورهای چون همسوسازی باورها با سبک زندگی، درونی سازی بجای برون سپاری، آماده سازی دانشجویان برای ورود به بازارکار، توجه به مهارت های شناختی و فراشناختی دانشجویان، شبکه سازی و تعامل گرایی در تربیت اقتصادی)، الزامات زمینه‌ای (مشمول بر محورهای چون تأثیرپذیری در بعد فردی، فرهنگ معیشتی دانشجویان و رویکردهای آموزشی و تربیتی دانشگاه) و بسترهای تربیت اقتصادی (مشمول بر محورهای چون مهارت آفرینی و توانمندسازی دانشجویان، توجه به منابع و ظرفیت‌های موجود و دانش اقتصادی دانشجویان) مورد سازماندهی قرار گرفت. با توجه به یافته‌ها می‌توان نتیجه گرفت که در تربیت اقتصادی دانشجویان عوامل فردی، دانشگاهی، اجتماعی و فرهنگی نقش دارند.

کلمات کلیدی: تربیت اقتصادی، برنامه‌درسی، دانشجویان، دانشگاه آزاد اسلامی

^۱ دانشجوی دکتری مطالعات برنامه درسی، گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران.

Khoirdi2022@gmail.com

^۲ دانشیار مطالعات برنامه درسی، گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران (نویسنده مسئول)

Momenimahmouei@yahoo.com

^۳ گروه علوم تربیتی، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

Aliakbrajmi1387@pnu.ac.ir

^۴ استادیار گروه علوم تربیتی، واحد تربت حیدریه، دانشگاه آزاد اسلامی، تربت حیدریه، ایران.

Mehdizirak45@gmail.com

مقدمه

انسان به‌عنوان موجودی چندبعدی، دارای نیازها و خواسته‌های متکثر و گوناگون علمی، اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، سیاسی است. در این راستا انتظار می‌رود نظام آموزشی نیز به این نیازها توجه داشته و بتواند به شکل هم‌سنگ و متوازن، این ابعاد را رشد دهد (Yusufzadeh, 2019). نظام آموزشی هر کشور، آینه تمام‌نمای فرهنگ، ارزش‌ها و میراث تربیتی آن کشور تلقی می‌گردد و شاخص عمده و برجسته یک نظام تعلیم و تربیت، میزان دستیابی به آرمان‌های بلند و اهداف متعالی فرهنگ خود است؛ بنابراین هدف عالی و غایی نظام آموزشی یک کشور، متمرکز بر تربیت انسان‌هایی است که در شکل‌دهی و تحقق بخشی این اهداف، مشارکتی فعال و خلاق داشته باشند (Shareifi, 2015). در میان مسائل گوناگونی یک جامعه، اقتصاد به‌عنوان یکی از مهم‌ترین حوزه‌های مسائل زندگی مطرح است، چراکه استقلال جامعه و قدرت و مقاومت آن در برابر حوادث طبیعی و اجتماعی، ثبات سیاسی جامعه و شکوه و پایداری آن وابسته به رفع مشکلات اقتصادی و حل مسائل مربوط به این حوزه است و به همین دلیل نظام آموزشی نیز باید به این مقوله توجه نموده است و مفاهیم مرتبط با این بخش را در چارچوب "تربیت اقتصادی" عرضه نموده است (Yusufzadeh, 2019).

در نگاه کلان، تربیت اقتصادی عبارت است از برنامه‌ها و اقداماتی که بیشتر جوامع و کشورها برای فرهنگ‌سازی در حوزه اقتصاد اجرا می‌کنند تا سواد مالی و اقتصادی را نهادینه کنند (Taghiani & Zahedi Wafa, 2012). رموند (Remund, 2010) با بررسی ۱۰۰ منبع اطلاعاتی به طبقه‌بندی مفاهیم مرتبط با سواد اقتصادی در پنج دسته، درک مفاهیم اقتصادی، توانایی برقراری ارتباط بین این مفاهیم، توانایی مدیریت امور شخصی، تبحر داشتن در تصمیم‌گیری‌های مالی و تدوین برنامه‌های مؤثر برای نیازهای مالی آینده قرارداد؛ اما در بحث از تربیت اقتصادی، رفرجی و الندری (Refrigeri & Aleandri, 2014) تربیت اقتصادی را فرآیندی پیوسته می‌دانند که از کودکی تا بزرگسالی جریان دارد به عقیده او تربیت اقتصادی، فرآیندی است که افراد دانش مربوط به رفتار مطلوب اقتصادی را در بازه عمر و زندگی آموخته و به‌صورت ارزش درونی در شخصیت خود درونی سازی می‌کنند. به عبارتی، تربیت اقتصادی، تلاش نظام آموزشی برای آماده‌سازی فراگیران با میزانی از دانش، نگرش، توانایی، مهارت و انگیزه دانست که آن‌ها را قادر می‌سازد در شرایط مختلف اقتصادی به زندگی سازنده ادامه دهند (Mousavi Nesab, 2020)؛ اما به‌طور محدودتر، تربیت اقتصادی را می‌توان در حوزه مصرف تعریف نمود که در این شکل از تعریف، تربیت اقتصادی به یاری‌رساندن به فراگیران برای شکوفایی و پالایش صحیح مصرف اعم از هزینه‌های خوراک، پوشاک، بهداشت، تفریحات و ... محدود می‌شود (Mousavi Nesab, 2020)؛ اما در تعریفی جامع، تربیت اقتصادی را می‌توان

الزامات و بسترهای برنامه درسی تربیت اقتصادی...

مجموعه‌ای از عناصر بینشی، گرایشی و رفتاری دانست که به انتخاب‌ها و تصمیم‌های اقتصادی و درنهایت به زندگی فردی و اجتماعی انسان جهت می‌دهد. انسان بنا به آنچه در این تعریف می‌گذرد، مجموعه هویت‌های انسانی شامل هویت‌های فردی و اجتماعی مشتمل بر خانوادگی، سازمانی، قومی، ملی و بین‌المللی است (Peghami & Taghiani, 2016).

هدف از تربیت اقتصادی را می‌توان دستیابی به فهم خوب و کافی از دانش اقتصاد برای آحاد جامعه بیان کرد به شکلی که بتوانند ادراک، قضاوت و رفتارهای مستدل و عقلانی را در دنیای تکثر کنونی در حوزه‌های اقتصادی از خود بروز دهند (Peghami & Taghiani, 2016)؛ و عدم توجه و نادیده گرفتن این وجه در تصمیم‌گیری‌ها موجب بروز و ظهور پیامدهای خسارت‌بار و جبران‌ناپذیر برای شخص و جامعه است (Motavasly & Ahanchian, 2015). به عبارتی هدف از تعلیم و تربیت اقتصادی تربیت تصمیم‌گیرانی شایسته و عاقل در زندگی فردی و جمعی خود؛ شهروندانی مسئولیت‌پذیر؛ افرادی مولد، کارآفرین و بهره‌ور به‌عنوان نیروی کار؛ مشارکت‌کنندگانی مؤثر در اقتصاد داخلی و بین‌المللی؛ مصرف‌کنندگانی مطلع، پساندازکنندگان و سرمایه‌گذارانی آینده‌نگر و حسابگر، مشوقان و حامیانی برای ایدئولوژی و فرهنگ اقتصادی حاکم و مطلوب جامعه است (Mearman et Al, 2018). از طرفی، پیامدهای تربیت اقتصادی به شکل دوجانبه نظام آموزشی و جامعه را تحت تأثیر قرار می‌دهد؛ افراد از طریق آشنایی با جنبه‌های تربیت اقتصادی و در راستای دستیابی به اهداف آن، تواناتر شده و به‌واسطه این توانایی می‌توانند هم برای خودشان و هم جامعه، درآمد کسب کنند؛ و از طرف دیگر هر چه جامعه و افراد، به منابع و درآمد غنی‌تری دست یابند و رشد اقتصادی در جامعه سریع‌تر اتفاق بیفتد، منابع و امکانات بیشتری نیز در اختیار نظام آموزشی قرار می‌گیرد و این منابع در جهت تربیت نیروی انسانی کافی و متخصص می‌تواند مورد استفاده قرار گیرد. پس این رابطه دوجانبه در حوزه اقتصاد را می‌توان متأثر از تربیت اقتصادی صحیح دانست (Fazal Alizadeh Soufi et Al, 2019).

سه بعد از شایستگی‌های اقتصادی که تربیت اقتصادی در شکوفایی آن‌ها نقش دارد عبارت‌اند از شایستگی‌های اقتصادی شناختی که به دنبال دستیابی به دانش مرتبط با تربیت اقتصادی است؛ شایستگی‌های اقتصادی انگیزشی که به دنبال علاقه‌مندسازی و توجه به ابعاد عاطفی مربوط با حوزه اقتصاد است و شایستگی‌های اقتصاد عملیاتی که در پی، نهادینه‌سازی تربیت اقتصادی و اهداف آن در شخصیت افراد و توانمندسازی آنان در حوزه عمل است (Cordero et Al, 2016). بنابراین برنامه‌های مربوط به تربیت اقتصادی باید توجه متوازن به شایستگی‌های اقتصادی داشته باشند؛ و این مهم محقق نمی‌شود مگر اینکه به تربیت اقتصادی در برنامه درسی و آموزش توجه ویژه‌ای صورت گیرد.

برنامه درسی تربیت اقتصادی با توجه به اقتصاد و ادغام آن در عناصر آموزش باعث یادگیری و درونی سازی مؤلفه‌های تربیت اقتصادی می‌گردد. این توجه می‌تواند در برنامه درسی آشکار و یا غیررسمی که در محیط‌های مختلف تجربه می‌شود بروز یابد. این در حالی است که اهمیت برنامه درسی تربیت اقتصادی از حیث آماده‌سازی فراگیران برای شرکت مؤثر در نظام اقتصادی جامعه و تصمیم‌گیری‌های اقتصادی صحیح برای سیاست‌گذاران و برنامه ریزان درسی آشکار است (Sidi & Ahmadi, 2020) در همین راستا، پژوهش‌های مختلفی صورت گرفته است به‌عنوان‌مثال، پژوهش صورت گرفته در آموزش عالی بریتانیا نشان‌دهنده آن بود که ترم‌های پایانی مربوط به برنامه‌های درسی اقتصاد موجب یادگیری بیشتر دانشجویان در آن زمینه شده بود چراکه برنامه درسی تربیت اقتصادی یک دوره جذاب، یکپارچه و تحولی در سطح دانشگاه به وجود آورده بود که موجب می‌شد اکثر دانشجویان به کسب‌وکار همراه با تفکر و عملکرد اقتصادی بیندیشند (Karunaratne et Al, 2016).

چنانکه گذشت اهمیت تربیت اقتصادی در جنبه‌های مختلف نظام آموزشی مورد اشاره واقع شد و عمده پژوهش‌ها نشان‌دهنده، نقش بسزای نظام آموزشی در تربیت شهروندان آگاه و مشارکت‌جو در فعالیت‌های اقتصادی بی‌بدیل ذکر شده است (Adib et Al, 2016; Ghandehari et Al, 2018 & Yousefzadeh & Adak, 2019)؛ اما پژوهش‌های صورت پذیرفته در این زمینه نشان‌دهنده آن است که اگرچه تربیت اقتصادی مورد توجه آشکار و ضمنی نظام آموزشی واقع شده است ولی وضعیت دانشجویان کشور ما در این زمینه چندان مساعد نیست و از نظر سواد اقتصادی و مالی دانشجویان در وضعیت مناسبی قرار ندارند (Yousefzadeh & Adak, 2018 & Qobadi et Al, 2019)؛ لذا با توجه به اهمیت تربیت اقتصادی و توجه به آن در اسناد بالادستی و برنامه ششم توسعه و اینکه طراحی برنامه درسی تربیت اقتصادی موجب توانمندسازی دانشجویان و تربیت تصمیم‌گیرانی شایسته و عاقل در زندگی فردی و جمعی؛ شهروندانی مسئولیت‌پذیر؛ افرادی مولد، کارآفرین و بهره‌ور به‌عنوان نیروی کار؛ مشارکت‌کنندگانی مؤثر در اقتصاد داخلی و بین‌المللی؛ مصرف‌کنندگانی مطلع، پس‌انداز کنندگان و سرمایه‌گذارانی آینده‌نگر و حسابگر می‌گردد، از این رو هدف پژوهش حاضر بررسی الزامات و بسترهای لازم برای برنامه‌درسی تربیت اقتصادی دانشجویان در دانشگاه آزاد اسلامی است.

روش‌شناسی پژوهش

از آنجایی که هدف پژوهش شناسایی الزامات و بسترهای برنامه‌درسی تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی بود، از این‌رو پژوهش حاضر از نظر رویکرد جزو تحقیقات کیفی و از لحاظ روش، مبتنی بر مطالعات پدیدارشناسی (Phenomenology) با رویکرد توصیفی است. مطالعه پدیدارشناسی معنای تجارب زیسته و ادراکات افراد متعدد از یک مفهوم یا پدیده را توصیف می‌کند (Cereswell, 2017). پدیدارشناسی بررسی یا توصیف یک پدیده است. توصیف

الزامات و بسترهای برنامه درسی تربیت اقتصادی...

چیزی است که افراد آن را تجربه می‌کنند (Moradi Pardanjani & Sadeghi, 2014). هدف اساسی تحقیق پدیدارشناسی این است که جزئیات کاملاً توصیفی را در اختیار محقق قرار دهد تا مشخص سازد که این افراد چه درکی از پدیده موردنظر دارند (Granded, 2004). مشارکت-کنندگان این پژوهش کلیه کارگزاران اصلی و خط مقدم دخیل در برنامه‌درسی تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی استان خراسان رضوی بودند؛ که از طریق نمونه‌گیری هدفمند، از نوع گروه بارز^۱، نمونه‌ی موردنظر انتخاب و نمونه‌گیری تا رسیدن به حد اشباع نظری داده‌ها ادامه یافت. از این رو مشارکت‌کنندگان در پژوهش شامل ۲۳ نفر از اساتید دانشگاه آزاد اسلامی

{ ملاک ورود داشتن حداقل پنج سال سابقه خدمت تجربی دانشگاه آزاد اسلامی و عضو هیئت علمی گروه علوم اقتصاد، گروه علوم تربیتی (گروه برنامه‌ریزی آموزشی) و داشتن تألیف در زمینه تربیت اقتصادی } بودند. در ادامه در جدول ۱ ویژگی مشارکت‌کنندگان در پژوهش قید شده است. جهت محرمانه ماندن هر کدام از شرکت‌کنندگان در مراحل پژوهش و رعایت اخلاق پژوهشی به هر کدام از آن‌ها یک کد اختصاص داده شد. ابزار گردآوری داده‌ها در این تحقیق، مصاحبه نیمه ساختاریافته است. فرایند تحلیل داده‌های حاصل از متن مصاحبه‌ها نیز با توجه به اهمیت آن در رویکرد تحلیل مضمون، همزمان با جمع‌آوری داده‌ها طی سه مرحله: الف) مضامین پایه؛ ب) مضامین سازمان‌دهنده و ج) مضامین منتخب انجام شد. فرایند تحلیل داده‌ها مبتنی بر روش تحلیل گیلورگی که یک راهبرد مناسب برای تحلیل داده‌ها در پدیدار شناسی توصیفی است. این روش دارای مراحل چون خواندن چندباره دست‌نوشته‌های حاصل از مصاحبه و مشاهده و رسیدن به درک عمومی از تفکرات هر شرکت‌کننده، شناسایی واحد معنا در متن، ترکیب واحدهای معنای مشابه به صورت قیاسی و تشکیل دسته‌بندی‌های مفهومی تا رسیدن به تم‌هایی که نشان دهنده بینش مشترک شرکت‌کنندگان درباره پدیده مورد نظر می-باشد (Hollan, 2012).

برای تأمین روایی و پایایی از روش گوبا و لینکلن^۲ ۱۹۸۰^۳ استفاده شد. آن‌ها چهار معیار «قابلیت اعتبار^۳، قابلیت انتقال^۴، قابلیت اتکا^۵ و قابلیت تأیید^۶» را به‌منظور ارزیابی دقت علمی پژوهش برشمردند (Danaei Fard et Al, 2017). درزمینه‌ی قابلیت اعتبار، از روش کنترل اعضاء شرکت‌کننده استفاده شد. درزمینه‌ی قابلیت انتقال، یافته‌ها در اختیار متخصصین قرار داده

¹ Intensity Case Sampling

² Guba & Lincoln

³ Credibility

⁴ Transferability

⁵ Dependability

⁶ Conformability

یعقوب خویردی مزرعه شیخ ، حسین مومنی مهموئی ، علی اکبر عجم ، مهدی زیرک
 شد. درزمینهی قابلیت اتکا (قابلیت اطمینان)، از روش توافق بین کدگذاران استفاده شد و
 درزمینهی قابلیت تأیید مرور و بازخورد همتایان بکار برده شد.

جدول ۱. نمای از ویژگی‌های مصاحبه‌شوندگان پژوهش

کد	جنسیت	رشته تحصیلی	مقطع تحصیلی	مرتبۀ علمی
مصاحبه‌شونده شماره (۱)	زن	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۲)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۳)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	استادیار
مصاحبه‌شونده شماره (۴)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	استاد
مصاحبه‌شونده شماره (۵)	زن	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۶)	زن	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۷)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	استادیار
مصاحبه‌شونده شماره (۸)	زن	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۹)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۰)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	استادیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۱)	زن	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	استادیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۲)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۳)	زن	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۴)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	استاد
مصاحبه‌شونده شماره (۱۵)	مرد	علوم اقتصادی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۶)	زن	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۷)	مرد	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۸)	زن	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۱۹)	زن	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۲۰)	مرد	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	استادیار
مصاحبه‌شونده شماره (۲۱)	مرد	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	دانشیار
مصاحبه‌شونده شماره (۲۲)	مرد	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	استاد
مصاحبه‌شونده شماره (۲۳)	مرد	برنامه‌ریزی درسی	دکتری تخصصی	استادیار

یافته‌ها

محققان برای دستیابی به نظریه برآمده از خصوصیات واقعی تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی با اطلاع‌رسان‌های کلیدی که تماس نظری و عملی ممتدی با موضوع پژوهش (تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی) داشتند، گفتگو کردند و کوشیدند تا در ساختار درونی ارزش‌ها، نگرش‌ها و تجارب آن‌ها تعمق کنند. دراثناى مصاحبه‌ها مفاهیم ظهور می‌یافتند و از مقایسه مفاهیم مقوله‌ها عیان می‌شدند و ذهن پژوهشگران را به قضایا و گزاره‌ای مختلفی درباره الزامات و بسترهای تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی سوق می‌دادند. مصاحبه‌های ضبط‌شده پس از پیاده‌سازی، به صورت سطر به سطر بررسی، مفهوم‌پردازی، مقوله‌بندی و سپس، بر اساس مشابیهات، ارتباط مفهومی و ویژگی‌های مشترک مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر مشخص شدند. در ادامه گزارش شده است.

الزامات برنامه‌ای تربیت اقتصادی در دانشگاه آزاد اسلامی

در این بُعد بیانات مشارکت‌کنندگان در زمینه الزامات مورد نیاز جهت تربیت مناسب اقتصادی دانشجویان در برنامه‌های درسی و آموزشی دانشگاه آزاد اسلامی مورد سازماندهی قرار گرفت. برنامه‌های درسی به عنوان قلب تپنده نظام آموزش عالی شناخته می‌شوند و آموزش بر مبنای آنان سازمان می‌یابد. در ادامه در جدول شماره ۲ به صورت خلاصه یافته‌های این بُعد و نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان اشاره می‌شود.

جدول ۲: الزامات برنامه‌ای تربیت اقتصادی دانشجویان در دانشگاه آزاد اسلامی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (مضامین پایه)
الزامات برنامه‌درسی تربیت اقتصادی	تدوین برنامه‌های درسی جامعه‌محور	توجه به واقعیت‌های جامعه اقتصادی در تدوین اهداف و محتوا برنامه درسی (استاد، ۷)
		توجه به پژوهش‌های جامعه‌محور و تدوین پایان‌نامه‌ها و طرح‌های پژوهشی اشتغال‌زا (استاد، ۹)
		توجه متناسب به بعد شناختی برنامه درسی و ابعاد بینشی و مهارتی در تدوین برنامه درسی تربیت اقتصادی (استاد، ۱۲).
		توجه به وحدت محتوا و تجارب یادگیری دانشجویان در برنامه‌ریزی درسی (استاد، ۳).
		تلفیق و رویکردهای مبتنی بر تلفیق در تربیت اقتصادی برنامه‌های درسی رشته‌های مختلف (استاد، ۱۰).
		نگاه چند بعدی و وجود دید فرارشته‌ای به تربیت اقتصادی و عدم محدودسازی آن در دروس خاص (استاد، ۵).

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (مضامین پایه)
تجدید رویکرد در برنامه ریزی		تغییر رویکرد برنامه ریزی از مهندسی به رویکردهای تربیتی و مشارکتی (استاد، ۷)
		توجه به دیدگاه ترکیبی به جای رویکرد تفکیکی (استاد، ۴)
		واقع گرایی (متناسب سازی برنامه درسی با توجه به واقعیت های موجود) در برنامه های درسی تربیت اقتصادی دانشگاه (استاد، ۱۵).
		توجه به ایده ها و پیشنهادهای قابل اجرا در برنامه درسی تربیت اقتصادی دانشجویان (استاد، ۲۱).
اجرای مناسب برنامه های درسی		توجه به سرفصل های برنامه درسی در زمینه تربیت اقتصادی توسط مجریان برنامه های درسی در آموزش (استاد، ۱).
		آموزش و بازآموزی مجریان برنامه های درسی در زمینه تربیت اقتصادی (استاد، ۱۷)
		اجرای برنامه های درسی در ارتباط نزدیک با صنعت و بازار اشتغال (استاد، ۹)
		توجه به انگیزش شغلی اساتید دانشگاه و زمینه های آموزشی آنان (استاد، ۶)
		توجه رویکردهای عملی در اجرای برنامه های درسی به ویژه برنامه درسی تربیت اقتصادی دانشجویان (استاد، ۱۲)
		اجرای برنامه های درسی در ارتباط نزدیک با صنعت و بازار کار (استاد، ۱۸)
		پشتیبانی فنی و مالی از برنامه های درسی در دانشگاه (استاد، ۲۳)
		نظارت و ارزشیابی مناسب برنامه های درسی به ویژه برنامه درسی تربیت اقتصادی (استاد، ۱۹)
		توجه به جلسات هم اندیشی بین ذی نفعان و دانشجویان (استاد، ۷).

الزامات و بستریهای برنامه درسی تربیت اقتصادی...

تدوین برنامه‌های درسی جامعه‌محور: برنامه درسی به آرمان‌ها، هدف‌ها، محتوا، روش‌های یاددهی یادگیری و شیوه ارزشیابی پیشرفت یادگیری و در مجموع تمام تجارب یادگیری اشاره می‌کند (Haji Tabar Firoz Jani et Al, 2016). طبق دیدگاه مشارکت‌کنندگان در پژوهش توجه به واقعیت‌های جامعه اقتصادی، توجه به پژوهش‌های جامعه‌محور، توجه متناسب به بُعد شناختی برنامه درسی و ابعاد بینشی و مهارتی، توجه به وحدت محتوا و تجارب یادگیری، تلفیق و رویکردهای مبتنی بر تلفیق در تربیت اقتصادی، نگاه چندبُعدی و وجود دید فرارشته‌ای به تربیت اقتصادی و عدم محدودسازی آن در دروس خاص از جمله مضامین پایه این بُعد بود.

تجدید رویکرد در برنامه ریزی: در این زمینه مشارکت‌کنندگان خواستار تغییر رویکرد برنامه‌ریزی درسی از مهندسی برنامه به رویکردهای مشارکتی و تربیتی، توجه به دیدگاه وحدت-گرا به جای رویکرد تفکیکی و واقع‌گرایی در برنامه‌ریزی در زمینه تربیت اقتصادی بودند. در دیدگاه تفکیکی اقدامات برنامه‌ریزی شامل تولید، اجرا و ارزشیابی برنامه درسی به صورت مُنفک و مجزا در نظر گرفته می‌شود در حالی که در دیدگاه ترکیبی این سه اقدام به صورت یکپارچه انجام شده و جدایی آن ناممکن است (Gholampour et AL, 2023). از سویی در مسیر مواجهه برنامه درسی با ذی‌نفعان دو رویکرد موجود می‌باشد که در رویکرد ترکیبی رابطه تعاملی بین برنامه‌ریز و بهره‌گیر رسمیت دارد، افناع از طریق استدلال و شواهد دنبال می‌شود و بر توافق و آماده‌سازی ذی‌نفعان توجه می‌شود در حالی که در رویکرد مهندسی رابطه راهبر- راهرو بر تعاملات حاکم است و اطلاع‌رسانی و آگاهی بخشی بی‌چون و چراست (Haji Tabar Firoz, 2016). به عنوان نمونه استاد (۷) بیان داشت " در فرآیند برنامه‌ریزی تربیت اقتصادی به دیدگاه مجریان برنامه که در خط مقدم موفقیت برنامه‌های درسی قرار دارند توجه شود؛ " همچنین در فرآیند برنامه‌ریزی به دیدگاه‌های سایر ذی‌نفعان برنامه درسی تربیت اقتصادی (اساتید، دانشجویان و مدیران گروه‌های آموزشی) در برنامه توجه نشده است (استاد، ۸ و ۱۲). به اعتقاد برخی از مشارکت‌کنندگان بهتر است در برنامه‌ریزی درسی به امکانات و شرایط محیط‌های اجرایی (واحدهای دانشگاه آزاد اسلامی) و توان مجریان توجه بیشتر شود.

اجرای مناسب برنامه‌های درسی: در این زمینه مشارکت‌کنندگان به کدهایی از قبیل؛ توجه اساتید به سرفصل‌های تربیت اقتصادی (اساتید، ۳، ۱۳، ۱۱، ۵، ۶، ۱۶)، توجه به آموزش مناسب به اساتید در زمینه نحوه آموزش سواد مالی (اساتید، ۱۲، ۸، ۷، ۴، ۱)، توجه و آموزش مناسب دانشجویان در زمینه تربیت اقتصادی و سرفصل‌های آن (اساتید، ۱۵، ۱۹)، پشتیبانی مالی و امکاناتی مناسب از دانشگاه واحدهای شهرستانی دانشگاه آزاد اسلامی، لزوم ارزشیابی مناسب تربیت اقتصادی (اساتید، ۱۸ و ۲۱)، لزوم برقراری جلسات هم‌اندیشی برای اساتید و دانشجویان

یعقوب خویردی مزرعه شیخ ، حسین مومنی مهموئی ، علی اکبر عجم ، مهدی زیرک در سطح دانشگاه (اساتید، ۵، ۷، ۱۹). در این زمینه استاد(۷) بیان داشت " باید برنامه‌های درسی در ارتباط نزدیک با صنعت و بازارکار عملیاتی بشه تا دانشجو و برنامه‌های درسی بتونه خودش رو با نیاز بازار و صنعت وفق بده "

الزامات اجتماعی - دانشگاهی

در این بُعد دیدگاه مشارکت‌کنندگان در پژوهش در زمینه الزامات اجتماعی و دانشگاهی در زمینه تربیت اقتصادی دانشجویان در دانشگاه آزاد اسلامی مورد سازماندهی قرار گرفته است. دانشگاه و زمینه‌های اجتماعی موجود در جامعه از جمله مهم‌ترین بسترهای شکل دهنده منش اقتصادی دانشجویان بوده و بر آن تأثیر گذار هستند.

جدول ۳: الزامات اجتماعی - دانشگاهی در تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (مضامین پایه)
الزامات اجتماعی - دانشگاهی	فرهنگ‌سازی اجتماعی	مدیریت مدگرایی و گرایش دانشجویان به استفاده از مد و فشن‌های مختلف و گوناگون در جهت مدیریت اقتصاد شخصی (استاد، ۲).
		مدیریت توجه به سلبریتی‌ها و شخصیت‌های مطرح فضای مجازی از حیث مصرف‌گرایی و نقش الگویی اقتصادی (استاد، ۵).
		پررنگ کردن ارزش‌های دینی مربوط به حوزه مصرف و مدیریت اقتصادی در جامعه (پرهیز از اسراف‌گرایی) (استاد، ۳).
		حمایت از کالاهای تولید داخل در جامعه جهت بهبود زمینه‌های اقتصادی اجتماعی (استاد، ۵).
	آشناسازی و الگوسازی اقتصادی از سوی دانشگاه	عدم یکسان انگاری کارآفرینی و اشتغال‌زایی از سوی مسئولان دانشگاهی (استاد، ۱۴).
		توجه به تبادل فکری و هم‌اندیشی دانشجویان در زمینه مسائل اقتصادی در دانشگاه (استاد، ۲ و ۷).
		معرفی و شناساندن کسب‌وکارهای برتر در سطح دانشگاه (استاد، ۳).
		توجه دانشگاه در آموزش مدیریت اقتصادی و ارتباط با مجامع اقتصادی (استاد، ۹).
		در برگزاری جشنواره‌های تولیدی و اهمیت دادن به استارت‌های دانشجویی (استاد، ۵).
		فعالیت دانشگاه در زمینه‌های رسانه‌ای به‌منظور ارائه الگو و تأثیرگذاری بر دانشجویان (استاد، ۱۶).

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (مضامین پایه)
		آشنایی دانشجویان با مبانی اقتصادی و فرهنگ تولید (استاد، ۱۳).
	مؤلفه‌های کلان اقتصادی جامعه	توجه به رشد مناسب اقتصادی در سطح جامعه و رشد اقتصادی شرکت‌های دانش بنیان (استاد، ۷)
		حمایت از شرکت‌های دانش بنیان و پارک‌های علم و فناوری وابسته به دانشگاه (استاد، ۳).
		ایجاد بسترهای اشتغال و رفاه اقتصادی برای فارغ التحصیلان دانشگاهی (استاد، ۵ و ۹).
		آمایش مناسب اشتغال در سطوح مناطق جهت برنامه ریزی مناسب برای واحدهای دانشگاهی (استاد، ۱).

تحلیل و بررسی بیانات مشارکت‌کنندگان نشان داد که برخی از الزامات تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی شامل توجه به فرهنگی جامعه و مدیریت مصرف، آشناسازی و الگوسازی اقتصادی از سوی دانشگاه، توجه به مؤلفه‌های کلان اقتصادی است. در این زمینه شاخص‌هایی چون ترویج مصرف‌گرایی مناسب، دادن الگوهای مناسب، فرهنگ‌سازی ارزش‌های دینی، حمایت از کالاهای داخلی، فهم تفاوت کارآفرینی و اشتغال‌زایی، تبادل فکری بین دانشجویان، توجه دانشگاه در اشتغال‌زایی و آموزش مدیریت اقتصادی، توجه دانشجویان به استقلال مالی، توجه به رشد شرکت‌های دانش بنیان و رشد مناسب اقتصادی در جامعه و آمایش مناسب اشتغال در سطوح مناطق جهت برنامه ریزی مناسب برای واحدهای دانشگاهی در ادامه به نمونه‌هایی از این بیانات اشاره می‌شود:

استاد (۳) در این زمینه بیان داشت: "در جامعه ما ارزش کار تولیدی متأسفانه پایینه مثلاً اقوام خودم یک دامداره و تا حدودی میشه گفت کارش تولیدیه ولی اصلاً بهش توجهی نمیشه و متأسفانه در میان اقوام و فامیل هم ارزش به‌خوبی یاد نمیشه. تو جامعه ما همه دوست دارن به میز باشه از این رو باید در این زمینه فرهنگ‌سازی"

استاد (۵) در این باره بیان داشت: "من نمی‌دونم چجوریه که اینقدر استارت‌آپ‌های خوب در سطح جامعه فعالیت می‌کنن دیده میشن و بعد برجسته میشن ولی تو دانشگاه آزاد اصلاً این فعالیت‌ها جایگاهی نداره مثلاً همین نرم‌افزار و سایت کشمون که الان کلی فروش داره و تقریباً همه میشناسنش من شنیدم که از دل به استارت‌آپ آمده بیرون، بهتر است دانشگاه آزاد به این موارد توجه کنه."

الزامات راهبردی بهبود برنامه درسی تربیت اقتصادی

راهبردها، استراتژی‌هایی هستند که باهدف خاصی برای اداره و کنترل پدیده موردنظر صورت می‌پذیرد. راهبردها هدفمند بوده و به دلیلی بهبود صورت می‌گیرند. در پژوهش حاضر تحلیل مصاحبه‌ها نشان‌دهنده پنج راهبرد جهت بهبود تربیت اقتصادی دانشجویان است. نتایج حاصل از تحلیل این بخش از پژوهش در جدول ۴ گزارش شده است.

جدول ۴: راهبردهای بهبود تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (مضامین پایه)
تربیت راهبردی	همسوسازی باورها با سبک زندگی	گسترش فرهنگ صرفه‌جویی و مصرف بهینه در فضای دانشگاه (استاد، ۹).
		استفاده مناسب از فضا و امکانات دانشگاه در راستای آشناسازی دانشجویان با مؤلفه‌های اقتصادی و کاربست آن‌ها در زندگی روزمره (استاد، ۵).
		سعی و تلاش در جهت کسب روزی حلال (استاد، ۳).
		توجه به کرامت و عزت‌نفس انسانی در زمینه کسب و کار و پایبندی به اقتصاد مقاومتی (استاد، ۱۱).
	اجرای درونی سازی به جاری برون‌سپاری	دادن اختیارات و آزادی عمل به دانشجویان در فعالیت‌های کلاسی مرتبط با حوزه اقتصاد (استاد، ۸).
		لزوم توجه به مسئول بودن در مدیریت بخردانه اقتصادی و بهینه‌سازی زندگی (استاد، ۹).
		آگاه‌سازی دانشجویان از تحلیل هزینه‌ها و مصارف انجام‌شده (استاد، ۴ و ۷).
		توجه دادن دانشجویان به مسئولیت ایشان در قبال زندگی شخصی و مدیریت هزینه (استاد، ۶).
	آماده سازی دانشجویان برای ورود به بازار کار	بسترسازی ارتقا و بهبود دانش کاربردی اساتید و دانشجویان در زمینه تربیت اقتصادی (استاد، ۱).
		تشویق دانشجویان به ساخت و پرداخت ایده‌های نوآورانه، تعهد و تخصص در فضای کسب‌وکار (استاد، ۳).
		توانمندسازی دانشجویان در بهره‌مندی از منابع موجود جامعه (استاد، ۱).

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (مضامین پایه)
		استفاده از مکانیسم‌های تشویقی جهت ایجاد گرایش و تمایل به فرهنگ اقتصادی (استاد، ۱۵).
		دوری از افراط و یا سهل‌انگاری در تدوین فعالیت‌ها و برنامه‌های دانشگاه در راستای پیاده‌سازی فرهنگ اقتصادی (میان‌رویی) (استاد، ۲۲).
	توجه به مهارت‌های شناختی و فراشناختی دانشجویان	توجه دادن دانشجویان به استدلال ورزی و پیروی از منطق در تحلیل‌های اقتصادی (استاد، ۴).
		توجه دادن دانشجویان به لزوم برنامه‌ریزی مالی جهت دستیابی به اهداف (استاد، ۱۶).
		توجه به حکمت و تحلیل به‌جای تحکم و تحمیل در آموزش‌های تربیت اقتصادی (استاد، ۸).
		توجه به استفاده از راهبرد مناسب برای دستیابی به اهداف اقتصادی و مالی (استاد، ۱۹).
		توانایی بررسی و پیش‌بینی ساختار اقتصادی از جنبه‌های گوناگون (استاد، ۲).
	شبکه‌سازی و تعامل‌گرایی در تربیت اقتصادی توسط دانشگاه	ایجاد بسترهای تعاملی و ارتباطی مبتنی بر ارزش‌های اقتصادی در بین دانشجویان (استاد، ۵).
		استفاده از تمام ظرفیت‌های درونی و بیرونی دانشگاه در راستای یکپارچه‌سازی و جهت‌دهی به تربیت اقتصادی دانشجویان (استاد، ۴).
		توجه رسانه‌های گروهی به ارتقای سطح آگاهی و فرهنگ عمومی در زمینه جایگاه و رسالت دانشگاه و صنعت در توسعه ملی و ایجاد اشتغال پایدار (استاد، ۶).
جهت‌دهی و برقراری ارتباط لازم با متولیان امر در جهت رشد استعداد‌های اقتصادی دانشجویان مستعد (استاد، ۱۰).		

تحلیل مصاحبه‌ها و دیدگاه‌های مشارکت‌کنندگان در پژوهش نشان می‌دهد راهبردهای آموزش تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی را می‌توان در پنج مؤلفه محوری سازمان داد. که در ادامه به تشریح هرکدام از این راهبردها خواهیم پرداخت:

همسوسازی باورها با سبک زندگی: ازجمله راهبردهای ارائه شده درزمینه آموزش تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی طبق برداشت از مصاحبه‌های به عمل آمده، توجه به باورهای و سبک زندگی را ذکر کرد. که مشتمل بر مؤلفه‌های گسترش فرهنگ صرفه‌جویی، استفاده مناسب از فضا و امکانات دانشگاه در راستای آشناسازی دانشجویان با مؤلفه‌های اقتصادی و کاربست آن‌ها در زندگی روزمره، سعی و تلاش در جهت کسب روزی حلال، توجه به کرامت و عزت نفس انسانی درزمینه ی کسب‌وکار و پایبندی به اقتصاد مقاومتی بود.

اجرای درونی سازی به جاری برون سپاری: تحلیل نظرات مشارکت‌کنندگان در پژوهش نشان‌دهنده این نکته است که جهت بهبود در آموزش اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی باید به دانشجویان مسئولیت‌هایی در این زمینه واگذار نمود، در این زمینه طبق نظرات مشارکت‌کنندگان شاخص‌هایی چون دادن اختیارات و آزادی عمل به دانشجویان، لزوم توجه به مسئول بودن در مدیریت بخردانه اقتصادی و بهینه‌سازی زندگی، آگاه‌سازی دانشجویان از تحلیل هزینه‌ها و مصارف انجام‌شده، توجه دادن دانشجویان به مسئولیت ایشان در قبال زندگی شخصی و مدیریت هزینه مورد تأکید بود. دراین‌باره به بیان نقل‌قول تعدادی از مشارکت‌کنندگان در پژوهش بسنده می‌کنیم. استاد (۴) بیان داشت: "به نظر من دانشگاه باید افراد رو با واقعیت‌ها آشنا کنه ما هرچقدر هم که در کلاس درس به لزوم توجه به مدیریت اقتصادی و عوامل مرتبط با تولید بپردازیم تا از نزدیک و واقعیت قضیه رو نبینیم تأثیری نداره."

آماده‌سازی دانشجویان برای ورود به بازار کار: طبق دیدگاه مشارکت‌کنندگان در پژوهش از دیگر شاخص‌های موردتوجه آماده کردن دانشجویان درزمینه‌های اقتصادی برای ورود به بازار کار است. این شاخص مشتمل بر مواردی همچون بسترسازی ارتقا و بهبود دانش کاربردی اساتید و دانشجویان درزمینه تربیت اقتصادی، تشویق دانشجویان به ساخت و پرداخت ایده‌های نوآورانه، تعهد و تخصص در فضای کسب‌وکار، توانمندسازی دانشجویان در بهره‌مندی از منابع موجود جامعه، استفاده از مکانیسم‌های تشویقی، دوری از افراط و یا سهل‌انگاری در تدوین فعالیت‌ها و برنامه‌های دانشگاه در راستای پیاده‌سازی فرهنگ اقتصادی (میان‌روی) است.

توجه به مهارت‌های شناختی و فراشناختی دانشجویان: آموزش اصولی و صحیح اقتصاد با استفاده از تحلیل‌های نظام‌مند، ازجمله راهبردهایی است که به تربیت اقتصادی دانشجویان کمک می‌کند. در این زمینه مشارکت‌کنندگان در پژوهش اعتقاد داشتند که توجه دادن دانشجویان به استدلال ورزی و پیروی از منطق در تحلیل‌های اقتصادی، توجه به لزوم برنامه‌ریزی مالی، توجه به حکمت و تحلیل، توجه به استفاده از راهبرد مناسب برای دستیابی به اهداف اقتصادی و مالی، توانایی بررسی و پیش‌بینی ساختار اقتصادی از جنبه‌های گوناگون ازجمله مؤلفه‌های آن است.

الزامات و بسترهای برنامه درسی تربیت اقتصادی...

شبکه‌سازی و تعامل‌گرایی در تربیت اقتصادی: از دیگر راهبردهای مؤثر بر موضوع، شبکه‌سازی و تعامل است. شبکه‌سازی باعث می‌شود بتوانیم از ظرفیت افراد مختلف، دانش و تجربه آن‌ها استفاده بهینه ببریم. ذیل این شاخص کدهای ایجاد بسترهای تعاملی و ارتباطی، استفاده از تمام ظرفیت‌های درونی و بیرونی دانشگاه، جهت‌دهی و برقراری ارتباط لازم با متولیان امر در جهت رشد استعدادهای اقتصادی دانشجویان مستعد احصا گردید. استاد (۱۰) بیان داشت: "دانشگاه با ظرفیت‌هایی که داره از جمله استارت‌آپ‌ها، جشنواره‌های ایده محور و ... می‌تونه به ایجاد جامعه اقتصادی سالم کمک ویژه‌ای داشته باشه."

الزامات زمینه‌ای

الزامات زمینه‌ای نشان‌دهنده یکسری خصوصیات ویژه است که تربیت اقتصادی دانشجویان دلالت می‌کند. الزامات زمینه‌ای تربیت اقتصادی زمینه‌های مؤثر بر رشد منش اقتصادی دانشجویان را تشکیل می‌دهند. نتایج حاصل از تحلیل این بخش از پژوهش در جدول ۵ گزارش شده است.

جدول ۵: الزامات زمینه‌ای تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (مضامین پایه)
الزامات زمینه‌ای	تأثیرپذیری در بُعد فردی	میزان اهمیت خانواده به موضوعات و ارزش‌های اقتصادی (استاد، ۷).
		میزان اهمیت و توجه دانشگاه به مسائل اقتصادی و تربیت اقتصادی در محیط دانشگاه (استاد، ۸).
		الگوبرداری از شخصیت‌های مطرح و پیروی از سبک زندگی آن‌ها (استاد، ۱).
		تأثیرپذیری و تأثیرگذاری گروه همسالان و دوستان بر دانشجو (استاد، ۱۳).
		مدیریت فضای مجازی و شبکه‌های اجتماعی و بالا بردن سواد رسانه دانشجویان (استاد، ۷).
	فرهنگ معیشتی دانشجویان	ترویج فرهنگ مصرف‌گرایی درست و عدم اسراف بین دانشجویان (استاد، ۶).
		توجه به برنامه‌ریزی اقتصادی و همخوانی میان درآمد و مخارج (استاد، ۱۸).
		توجه به شاخص‌های اقتصادی و توانایی در تحلیل آن‌ها (استاد، ۵).
		روحیه جمعی بین دانشجویان در کار و پایبندی در پیشبرد امور و

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (مضامین پایه)
		فعالیت‌ها به شیوه گروهی (استاد، ۱۰).
	رویکرد آموزشی و تربیتی دانشگاه	میزان توجه به محتوای آموزشی منسجم و ارتباط آن با تربیت اقتصادی (استاد، ۲۱).
		توجه اساتید به روش‌های تدریس فعال و اجتناب از یکنواختی در آموزش مسائل مالی (استاد، ۱).
		برگزاری کنفرانس‌ها و سمینارهای علمی - آموزشی مرتبط با تربیت اقتصادی در دانشگاه (استاد، ۸).
		پیوند برقرار کردن بین مفاهیم اقتصادی و بازارهای کاری (استاد، ۱۱).
		توجه به یادگیری تجربی اقتصاد و درگیر ساختن دانشجویان با دنیای واقعی (استاد، ۵).

تربیت اقتصادی دانشجویان نه در خلأ بلکه در شرایط زمینه‌ای شکل می‌گیرد که بر آن اثرگذار است بنابراین توضیح زمینه‌های شکل‌گیری این فضا در دانشگاه به فهم عوامل زمینه‌ای مؤثر بر آن نیازمند است. مقوله الزامات زمینه‌ای همان‌طور که در جدول ۴ ملاحظه می‌شود، شامل ۳ بخش تأثیرپذیری فردی که مشتمل بر تأثیرپذیری فرد از عوامل خانوادگی، اجتماعی و گروه‌های دوستان است. فرهنگ معیشتی دانشجویان که زمینه زندگی و سبک مدیریت اقتصادی دانشجویان را امکان‌پذیر می‌کند و رویکرد آموزشی و تربیتی دانشگاه که از برنامه‌های آموزشی و تربیتی دانشگاه برخاسته می‌شود. در ادامه به نمونه‌هایی از بیانات مشارکت‌کنندگان در این زمینه اشاره می‌شود:

استاد (۷) بیان داشتند: "خیلی مهمه که دانشجو در چه شرایط خانوادگی و چه ضوابطی بزرگ‌شده و رشد یافته اگه دانشجو در خانواده‌ای بوده باشه که به موضوعات اقتصادی و مدیریت اقتصادی توجه داشتم دخل خانواده با خرجش همخوانی داشته خب اونم زمینه تربیت اقتصادی رو داره و سریع‌تر می‌شه هدایتش کرد."

استاد (۱۰) بیان داشت: "متأسفانه دانشجوها تو کار گروهی ضعف دارن و نمی‌تونن به پروژه رو به‌صورت گروهی تا آخر پیش ببرن وسطای کار با مشکلات زیادی روبرو میشن به‌عنوان مثال تضاد و تضارب آرا بینشون خیلی ضعیفه و سریع با کوچک‌ترین مشکل گروهشون از هم می‌پاشه به نظر من این یک مشکل اساسی تو مسیر درآمدزایی یا کسب‌وکار اقتصادی آیندشون هم می‌تونه باشه."

بسترهای تربیت اقتصادی

بسترهای تربیت اقتصادی موجب تسهیل در زمینه رشد منش اقتصادی می‌شوند. در جدول شماره ۶ با توجه به دیدگاه مصاحبه‌شوندگان عواملی که موجب بسترسازی تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی می‌شود ارائه گردید.

جدول ۶: عوامل مداخله‌ای تسهیلگر تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	نمونه بیانات مشارکت‌کنندگان (مضامین پایه)
بسترهای تربیت اقتصادی	مهارت آفرینی و توانمندسازی دانشجویان	کمک به دانشجویان در زمینه‌های اقتصادی جهت توانمندسازی ایشان در جهت تحقق ایده‌های نو و خلاق (استاد، ۱).
		پیونددهی و اتصال میان بازار کار و دانشگاه جهت توانمندسازی دانشجویان و آشنایی ایشان با زمینه واقعی مهارت (استاد، ۹).
		تدوین دروس بر مبنای واقعیت‌های عملی و با تأکید بر جنبه‌های مهارتی (استاد، ۵).
		دسترسی دادن دانشجویان و آشناسازی ایشان با کتابخانه‌های و پایگاه‌های علمی معتبر بین‌المللی و داخلی (استاد، ۱۷).
	توجه به منابع و ظرفیت‌های موجود	توجه به خودکفائی و استفاده از کالاهای باکیفیت داخلی در محیط دانشگاه (استاد، ۱).
		توجه دادن دانشجویان به ارزش‌های دینی اقتصاد مقاومتی (استاد، ۱۱).
		معرفی فرصت‌های سرمایه‌گذاری ایمن و مبتنی بر تحلیل به دانشجویان (استاد، ۲۳).
		توسعه اجتماعی و فراهم‌سازی زمینه‌های ایجاد کسب‌وکار درون دانشگاه و تعمیم آن به فضای خارج از دانشگاه (استاد، ۹).
	دانش اقتصادی دانشجویان	آموزش متنوع و استفاده از اهرم‌های خلاقیتی در جهت جذب حداکثری دانشجو (استاد، ۶).
		استفاده از روش‌های تدریس مبتنی بر تعامل و گفتگو جهت کسب دانش اقتصادی در محیط واقعی (استاد، ۱).
		استفاده از مهارت‌های پروژه‌ای و مبتنی بر مسئله در تربیت اقتصادی (استاد، ۵).
		توجه به تفاوت‌های فردی دانشجویان و مخاطب شناسی در زمینه‌های کاری (استاد، ۳).

مضمون فراگیر	مضامین سازمان دهنده	نمونه بیانات مشارکت کنندگان (مضامین پایه)
		تأکید و تمرکز بر فعالیت‌های عملی و روش‌های غیرمستقیم آموزش (استاد، ۱۰).
		توجه به قوه استدلال و دلیل ورزی در روش‌های تبیین دروس و انتخاب محتوا (استاد، ۲).

تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی به عوامل مختلفی بستگی داشته و از آن تأثیر می‌پذیرد در میان نظرات مشارکت کنندگان وجود برخی عوامل موجب بهبود این مهارت در دانشجویان می‌شد؛ در این میان با توجه به نظرات مشارکت کنندگان سه محور فرهنگ‌سازی گسترده درزمینه ی تربیت اقتصادی، مهارت آفرینی و توانمندسازی دانشجویان در زمینه شاخص‌ها و مؤلفه‌های اقتصادی، توجه به منابع و ظرفیت‌های موجود منجر به تسهیل این امر به عقیده مشارکت کنندگان می‌شود. فرهنگ‌سازی در زمینه اقتصادی منجر به تسهیل برداشت از زمینه‌های اقتصادی موجود شده و توجه به مهارت آفرینی زمینه مشارکت در فعالیت‌های اقتصادی شده و در این میان توجه به منابع و ظرفیت‌های موجود منجر به شناخت امکانات بالقوه شده و تبدیل آن به بالفعل می‌شود.

بحث و نتیجه‌گیری

با بزرگ شدن افراد و ورود به اجتماع بزرگ‌تر دانشگاه زمینه‌ها و علایق اقتصادی آنان شکل می‌گیرد (Ahmadi et AL, 2018) در نظام آموزش عالی زمینه مشارکت فعال اقتصادی فراگیر در جامعه با توجه به فرصت‌ها پیش آمده شکل گرفته و جریان سازی می‌شود (Janbozogi et AL, 2016). از مؤلفه‌های اساسی در تربیت اقتصادی دانشجویان برنامه درسی دانشگاه است. محتوای برنامه درسی - به گفته نوا چیز (Novacher, 1991)، دانشگاه دانش، مهارت‌ها، نگرش‌ها، هنجارها و ارزش‌های اساسی را آموزش می‌دهد که فراگیران را شهروندانی مؤثر می‌سازد و به توسعه کشورشان در حوزه سیاسی، اقتصادی و فناوری کمک می‌کند (Nodrof et AL, 2017). به طور خاص در برنامه‌های دانشگاه آزاد اسلامی، مفاهیم و مقوله‌های مرتبط با تربیت اقتصادی و سواد مالی جلب توجه می‌نماید. به عنوان مثال در سند تحول و تعالی دانشگاه آزاد اسلامی اشاره شده است که دانشگاه آزاد اسلامی باید در تربیت اقتصادی و اشتغال آفرینی برای دانشجویان خود ایفای نقش کند (Document de transformation et d'excellence de l'Université islamique Azad, 2020). در پژوهش حاضر بر آن شدیم تا با بررسی دیدگاه اساتید متخصص در زمینه تربیت اقتصادی و دانشجویان دانشگاه آزاد اسلامی به عنوان ذی‌نفعان اصلی و تجربه کنندگان اصلی برنامه‌های درسی دانشگاه آزاد اسلامی به شناسایی

الزامات و بسترهای برنامه درسی تربیت اقتصادی...

الزامات و بسترهای برنامه درسی تربیت اقتصادی در دانشگاه آزاد اسلامی بپردازیم. نتایج در ۵ بُعد اصلی مورد سازماندهی قرار گرفت که در ادامه به صورت خلاصه به تبیین آن پرداخته می-شود:

الزامات برنامه‌ای تربیت اقتصادی: در این بُعد به بررسی الزامات برنامه‌های درسی در زمینه تربیت اقتصادی پرداخته شده است. طبق تحلیل بیانات مشارکت کنندگان در این بُعد سه محور اصلی تدوین برنامه درسی جامعه محور، تجدید رویکرد در برنامه‌ریزی درسی و اجرای مناسب برنامه‌های درسی مورد شناسایی قرار گرفت. برنامه‌درسی تربیت اقتصادی طبق دیدگاه مشارکت‌کنندگان باید در ارتباط نزدیک با واقعیت‌های اقتصادی جامعه بوده و بر مبنای آن سازمان بیابد در غیر این صورت به آرمانی دست‌نیافتنی تبدیل خواهد شد؛ از سویی در برنامه-درسی تربیت اقتصادی باید علاوه بر توجه به ماهیت شناختی برنامه‌های آموزشی به مؤلفه‌های مهارتی و بینشی نیز توجه شده و دیدگاه فرارشته‌ای به تربیت اقتصادی وجود داشته باشد چیزی که متأسفانه در برنامه‌های درسی حال حاضر نظام آموزش عالی مغفول مانده است. در زمینه یافته‌های محور جامعه‌محوری برنامه‌های درسی تربیت اقتصادی یافته‌های پژوهش یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های پاندرگس (Pendergast, 2021) و واستد و واتس (Walstad & Watts, 2015) است.

از دیگر محورهای این بُعد توجه به تجدید رویکرد برنامه‌ریزی درسی تربیت اقتصادی و استفاده از رویکردهای واقع‌گرا، مشارکتی و ترکیبی به جای دیدگاه تفکیکی و مهندسی برنامه-درسی تربیت اقتصادی است. طبق دیدگاه نگارنده توجه به رویکرد مشارکتی و ترکیبی در برنامه‌درسی تربیت اقتصادی موجب در نظر گرفتن واقعیت‌های موجود در واحدهای دانشگاهی شده و از سویی برنامه‌های تربیت اقتصادی را با توجه به ویژگی‌ها و امکانات مناطق بومی سازی می‌کند. یافته‌های این محور در راستای یافته‌های..... است. محور دیگر این بُعد اجرای مناسب برنامه‌درسی تربیت اقتصادی است در این زمینه مؤلفه‌هایی چون استفاده از اساتید متخصص در زمینه تربیت اقتصادی، اجرای برنامه‌درسی در ارتباط نزدیک با صنعت، نظارت مناسب بر اجرای برنامه‌های درسی و توجه به پشتیبانی مناسب از اجرای برنامه‌های درسی در ارتباط با تربیت اقتصادی باید مورد توجه قرار گیرد. یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های فردریچ (Fridrich, 2021) و نور (Noor, 2022) است. به اعتقاد نگارنده در زمینه تربیت اقتصادی با توجه به لزوم توجه به دیدگاه فرارشته‌ای آن باید اساتید تمام گروه‌های آموزشی در این زمینه آموزش لازم را دیده و از رویکردهای نوین در تربیت اقتصادی استفاده کنند.

الزامات اجتماعی-دانشگاهی: در این زمینه تحلیل بیانات مشارکت‌کنندگان نشان دهنده سه محور اصلی فرهنگ‌سازی اجتماعی در زمینه تربیت اقتصادی و سواد مالی، مؤلفه‌های کلان اقتصادی جامعه و آشناسازی و الگوسازی اقتصادی از سوی دانشگاه مورد توجه و تأکید بود.

یعقوب خویردی مزرعه شیخ ، حسین مومنی مهموئی ، علی اکبر عجم ، مهدی زیرک

به اعتقاد نگارنده برنامه‌درسی تربیت اقتصادی در خلأ شکل نمی‌گیرد و تمام مؤلفه‌های اجتماعی مانند یک اکوسیستم با هم در ارتباط هستند و در حین تأثیرگذاری بر هم از یکدیگر تأثیر می‌پذیرند. رویکردهای تربیتی دانشگاه در زمینه تربیت اقتصادی نیز در ارتباط نزدیک با سواد اقتصادی دانشجویان است. در مدل شایستگی اقتصادی مرمان^۱ و همکاران (Mearman et Al, 2018) نیز تأکید شده است که تربیت اقتصادی فراگیران در ارتباط نزدیکی با سواد اقتصادی جامعه و از سویی سطح اقتصادی جوامع دارد. از سویی دانشگاه نیز با توجه به رویکردهایی که در زمینه سواد اقتصادی فراگیران در نظر می‌گیرد و سطح حمایت و پشتیبانی خود در تربیت اقتصادی نقش دارند. یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های واستد و واتس (Walstad & Watts, 2015) و آمجر و همکاران (Amagir et Al, 2018) است.

الزامات راهبردی: از نظر مشارکت‌کنندگان هر چند تربیت اقتصادی و تلفیق آن در برنامه‌های درسی ناشی از الزامات برنامه‌ای و تحت تأثیر عوامل آموزشی می‌باشد ولی در این اثنا نقش عاملیت انسانی و کنشگران را نباید نادیده گرفت. راهبردهایی که جهت تربیت اقتصادی مورد توجه مشارکت‌کنندگان بود را می‌توان در پنج دسته؛ همسوسازی باورها دینی و اقتصادی با سبک زندگی، اجرای درونی‌سازی تربیت اقتصادی به جای برون‌سپاری آن در نظام آموزش عالی به دانشجویان، آماده‌سازی دانشجویان برای ورود به بازار کار و فعالیت اقتصادی، توجه به مهارت‌های شناختی و فراشناختی دانشجویان در فرآیند آموزش و شبکه‌سازی و تعامل‌گرایی در تربیت اقتصادی توسط دانشجویان مورد سازماندهی قرار داد. یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های سولوم و همکاران (Solomon et Al, 2018) و دیلک و همکاران (Dilek et Al, 2018) است.

الزامات زمینه‌ای: الزامات زمینه‌ای به عنوان زمینه‌ساز در برنامه‌های درسی تربیت اقتصادی دانشجویان دانشگاه آزاد شناخته شد. الزامات زمینه‌ای به عنوان عوامل همبافتی و بی-واسطه در فرآیند تربیت اقتصادی نقش دارند به عبارت دیگر انسان عاملی چند بُعدی است که از عوامل مختلفی نقش می‌پذیرد. در پژوهش حاضر مشارکت‌کنندگان به عواملی چون تأثیرپذیری در بُعد فردی دانشجویان، فرهنگ معیشتی دانشجویان و رویکرد آموزشی و تربیتی دانشگاه به عنوان زمینه‌ساز تربیت اقتصادی دانشجویان شناخته شد. به اعتقاد نگارنده زمینه‌های فردی چون تربیت خانوادگی، نقش گروه‌های همسالان و الگوهای موجود زمینه تربیت اقتصادی فراگیران را فراهم می‌آورد. یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های ارزن و همکاران (Erner et al, 2016) و میزانس و اوانس (Meszaros and Evans, 2010) است.

الزامات و بسترهای برنامه درسی تربیت اقتصادی...

بسترهای تربیت اقتصادی: بسترهای تربیت اقتصادی موجب تسهیل فرآیند آموزش

تربیت اقتصادی در دانشجویان می‌شود. تحلیل و بررسی بیانات مشارکت کنندگان در این زمینه نشان دهنده سه محور مهارت آفرینی و توانمندسازی دانشجویان، توجه به منابع و ظرفیت‌های موجود در جامعه و دانش اقتصادی دانشجویان تسهیل‌کننده فرآیند تربیت اقتصادی دانشجویان مورد شناسایی قرار گرفت. در نظریه شایستگی‌های اقتصادی کردرو و همکاران (Kerdaro et Al, 2016) نیز توجه به مهارت آفرینی و توانمندسازی در دانشجویان را از عوامل بهبود سواد مالی دانشجویان بیان داشت. یافته‌های این بخش از پژوهش در راستای یافته‌های فردریچ (Fridrich, 2021) و نور (Noor, 2022) است.

به اعتقاد نگارندگان برنامه‌درسی تربیت اقتصادی مهم‌ترین و شاید شالوده آموزش‌ها در نظام تعلیم و تربیت است. این برنامه به همان میزان که می‌تواند زمینه‌ساز تحول در تربیت فراگیران باشد، به همان میزان نیز در خطر سهل انگاری و مسامحه قرار دارد. مسامحه و سهل-انگاری که تنها با توجه به سطوح مختلف برنامه درسی و شکاف بین آن‌ها در میدان عمل قابل لمس و مشهود می‌باشد. تربیت اقتصادی عنصری مهم در برنامه‌های درسی است که وجود آن زمینه تحول در بسترهای زندگی فردی و اجتماعی فراگیران را به وجود می‌آورد. تربیت اقتصادی سازه‌ای است که با توجه به اهمیت آن در زندگی اجتماعی، کمتر مورد توجه خاص و ریشه‌ای قرار گرفته است. در این پژوهش سعی کردیم هر چند به مقدار کم با به تصویر کشیدن تربیت اقتصادی در برنامه‌های درسی دانشجویان در میدان و بافت دانشگاه از منظر کارگزاران دخیل در آن به شناسایی نقاط کور(نقاط سخت) این سازه بپردازیم تا گامی کوچک در زمینه بهبود این برنامه و نهایت وضعیت اقتصادی کشور برداریم. با توجه به نتایج پژوهش پیشنهاد می‌شود:

- در طراحی و تدوین برنامه‌درسی تربیت اقتصادی به مشارکت کلیه گروه‌های ذی‌نفع توجه شود.
- به موارد پشتیبانی از برنامه تدوین شده مانند تألیف کتاب‌های تربیت اقتصادی و گنجاندن آن در سایر برنامه‌های درسی هم‌راستا توجه شود.
- آموزش و بازآموزی اساتید در زمینه تربیت اقتصادی دانشجویان با توجه به نقش اساسی اساتید در اجرای برنامه‌های درسی
- رویکردهای اجرایی برنامه درسی تربیت اقتصادی اصلاح شده و به رویکردهایی که دانشجویان در میدان عمل سواد مالی و تربیت اقتصادی را تمرین کنند روی آورده شود.
- با توجه به نقش سواد رسانه‌ای در تربیت اقتصادی دانشجویان و نقش اقتصاد دیجیتال در این زمینه پیشنهاد می‌شود به سواد رسانه دانشجویان توجه شود.

یعقوب خویردی مزرعه شیخ ، حسین مومنی مهموئی ، علی اکبر عجم ، مهدی زیرک

- با توجه به یافته‌های بُعد برنامه‌ای، در این زمینه پیشنهاد می‌شود به تلفیق برنامه درسی تربیت اقتصادی در سایر برنامه‌ها توجه شود.
- به برنامه‌های فوق‌العاده در زمینه تربیت اخلاقی دانشجو معلمان توجه بیشتر شود.

- Adib, Y., Ebrahimi Harestani, A., Rezapour, Y., Taghiani, M. (2016). Examining the religious foundations of the ideal model of economic education curriculum based on resistance economy, *Islamic Revolution Approach Quarterly*, 10(36), 41-59. (in persian).
- DİLEK, S. KESGİNGÖZ, H, KONAK, A, HALICIOĞLU, S. (2018). Factors Affecting Economic Literacy. *Afro Eurasian Studies*, 7 (1), 11-51. Retrieved from <http://dergipark.gov.tr/afes/issue/39788/475575>
- Farastkhah, M. (2019). Méthode de recherche qualitative en sciences sociales (avec accent sur la théorie fondamentale) Grande théorie (GTM). Téhéran : Aghaz.
- Fazal Alizadeh Soufi, Sh., Ghahrani, J., Alizadeh Aghdam, M. (2019). Analyse du programme d'études primaire existant du point de vue de l'éducation économique ; Défis et obstacles. *Recherche en gestion de l'éducation*, 11(42), 103-114. (in persian).
- Fridrich,C(2021). Teaching Economics outside one's own subject area at lower secondary level in Austria – enriching or embarrassing?. *Journal of Social Science Education*, 20 (1), 30-64. <https://doi.org/10.11576/jsse-3737>
- Ghandehari, A., Mehromhamadi, M., Talai, E., Faraji Dizji, S. (2019). Une étude comparative de l'intégration de l'éducation économique dans le programme de l'école primaire en Écosse, en Chine et en Australie et fournissant des implications pour l'éducation économique en Iran. *Education et Tarbiat Quarterly*, 35(3), 59-78. (in persian).
- Karunaratne, P. S. M., Breyer, Y. A., & Wood, L. N. (2016). Transforming the economics curriculum by integrating threshold concepts. *Education+ Training*, 25(8),16-38.
- Kim, M., & Sankey, D. (2009). Towards a Dynamic Systems Approach to moral development and moral education: a response to the JME Special Issue, September 2008, *Journal of Moral Education*, 38(3), 283-298.
- Mearman, A., Guizzo, D., & Berger, S. (2018). Is UK economics teaching changing? Evaluating the new subject benchmark statement. *Review of Social Economy*, 76(3), 377-396.
- Motavasy, M., Ahanchian, M. R. (2014). Économie de l'éducation. Neuvième édition. Téhéran : Samit Publications.
- Mousavi Nesab, M.R. (2020). Éducation économique dans le domaine des objectifs principes et stratégies de consommation. *Marafet Monthly*, 29(7), 87-101. (in persian).
- Nor, B., Djamika, E. T., Widjaja, S. U. M., & Wahyono, H. (2022). Development of economic learning model based on Pancasila values. *International Journal of Instruction*, 15(1), 259-276.
- Peghami, A., Taghiani, M., (2016). Economic Education and Training, Tehran: Imam Sadegh University (AS). (in persian).

- Pendergast, D.(2021). The role of home economics education in the 21st century: the Covid-19 pandemic as a disruptor, accelerator, and future shaper. *CEPS Journal*, 11 (4), 13-32.
- Qobadi, A., Nazari, D., Gravand, M., Shahrokhi, A. (2019). Explication des enseignements de l'éducation économique à la manière d'Alavi. *Journal des enseignements pédagogiques dans le Coran et les Hadiths*, 5(1), 61-79. (in persian).
- Refrigeri, L., & Aleandri, G. (2014). The economics of education as educational science. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 116, 2059-2063.
- Remund, D. L. (2010). Financial literacy explicated: The case for a clearer definition in an increasingly complex economy. *Journal of consumer affairs*, 44(2), 276-295.
- Sidi, B, Ahmadi, P. (2020). Explaining the elements of economic education curriculum in general education. *Curriculum Studies*, 14(55), 5-44. (in persian).
- Solomon, G. E., Nhete, T., & Sithole, B. M. (2018). The case for the need for personal financial literacy education in Botswana secondary schools. *SAGE Open*, 8(1), 2158244017753867
- Strauss, A., Corbin, J. (2011). Basics of qualitative research: techniques and stages of field theory production. translator; Ebrahim Afshar, Tehran: Ney Publishing. (in persian).
- Taghiani, M., Zahedi W., Mohammad Mahdi (2012). La possibilité d'utiliser les œuvres de la civilisation islamique dans la conception et l'élaboration du modèle islamo-iranien de culture économique. *Connaissance de l'économie islamique*, 3(6), 55-76. (in persian).
- Walstad, W. B., & Watts, M. (2015). Perspectives on economics in the school curriculum: Coursework, content, and research. *The Journal of Economic Education*, 46(3), 324-339.
- Walstad, W. B., Rebeck, K., & MacDonald, R. A. (2010). The effects of financial education on the financial knowledge of high school students. *Journal of Consumer Affairs*, 44(2), 336-357.
- Yousefzadeh, M., & Adak, M. (2018). Examen du contenu des manuels de la deuxième école primaire basé sur l'éducation économique du point de vue de l'Islam. *Journal of Applied Islamique Education et Tarbiat*, 3(9), 153-182. (in persian).
- Yusufzadeh Chausari, M.R, Shah Moradi, M. (2019). Présentation du modèle de programme d'éducation politique basé sur le domaine de l'éducation socio-politique du document de transformation fondamentale de l'éducation pour les élèves de la première école secondaire. *Journal of Applied Islamique Education et Tarbiat*, 5(14), 173-206. (in persian).